

IETS OVER

DEN

NEDERLANDSCHEN STERREKUNDIGE

JOHAN MAURITS MOHR,

TE BATAVIA.

Onder bovenstaanden titel plaatste wijlen de verdienstelijke Kapitein-Luitenant ter zee en hydrograaf Jhr. Pieter Melvill van Carnbée in het Tijdschrift van Neêrlandsch Indië ¹ eenige belangrijke bijzonderheden betreffende den bovengenoemden predikant en sterrekundige te Batavia, Johan Maurits Mohr, terwijl hij het in het belang der wetenschappen wenschelijk achtte, dat ieder, wien eenige meerdere bijzonderheden dan de aldaar medegedeelde mogten bekend zijn, betreffende het leven en de verrigtingen van dien verdienstelijken sterrekundige, dezelve door middel van genoemd Tijdschrift, of wel op eene andere wijze aan het algemeen geliefde bekend te maken.

Een geruimen tijd waren mijne nasporingen te vergeefs, om iets meerder dan in genoemd Tijdschrift over dezen sterrekundige gevonden wordt, te kunnen mededeelen; wel vond ik dat er bij herhaling boeken en instrumenten aan hem werden gezonden, onder anderen in 1750, 1758 en 1767, waarbij op den 17 October van dat jaar aan Johannes Zulooffs, A. L. M. Phil. en J. U. D. Astronomicae en Matheseos Professor aan 's Lands Universiteit te Leiden toegestaan werd, aan den in de Portugesche kerk te Batavia bescheiden Predikant Johan Maurits Mohr, te mogen afzenden vier kisten, gevuld met diverse mathematische en astronomische instrumenten.

In 1770 werd dit ook toegestaan aan J. Paauw Jr, die hem toezond een paar globes, benevens een astronomisch uurwerk;

¹ 1844, Zesde Jaargang, 11 Afl. bl. 172—179, Batavia.

hij bekwam tevens de vergunning hem het volgende jaar te zenden een astronomisch quadrant van twee voeten radius, benevens deszelfs voet; een instrument voor de *aequales altitudines*, eene machine *parallatique* en een zee-octant.

In het jaar 1773 zond genoemde Paauw hem nog een astronomischen verrekijker van elf voeten lang, in drie stukken; een heliometer, een instrument om de kwantiteit van het vallend regenwater waar te nemen (*pluviometer*); een windmeter en een peilcompas ¹.

Onlangs echter werd ik bekend met een hoogst belangrijken brief — door dezen verdienstelijken geleerde aan een hooggeplaatst persoon en bewindhebber der Oost-Indische Compagnie in het vaderland geschreven — en waarin bijzonderheden vermeld werden, die tot aanvulling kunnen strekken van hetgene door Melvill omtrent hem wordt medegeedeeld.

Men ziet er onder anderen uit dat, ofschoon hij zijne onderzoeken op sterrekundig gebied slechts noemt zijne meest begunstigde liefhebberij onder de wetenschappen, hij die tracht dienstbaar te maken tot nut zijner medemenschen, als meest bekwaam zijnde om de onkunde en het bijgeloof in goddelijke zaken tegen te gaan en de harten der menschen te vervullen met redelijker en verhevener denkbeelden van Gods werken. Hij toont er in aan den invloed, dien de sterrekunde op onderscheiden andere wetenschappen uitoefent, en de verbetering, die de land- en zeekaarten aan haar te danken heeft.

Hij herinnert er aan, dat vóór hem nog niemand er aan gedacht had de ware lengte van Batavia te bepalen, dat door hem in het jaar 1761 is gedaan, wanneer ik — zoo schrijft hij — de bekende passage van Venus over de zonnenschijf heb waargenomen.

Van deze bepaling der lengte van Batavia door Mohr spreekt de bekende zeekapitein en hydrograaf James Horsburgh, in

¹ Dat er onder deze instrumenten, die voor den tijd, waarin ze vervaardigd werden, zeer goede, ja zelfs uitmuntende waren, moge dienen, dat volgens het Natuurkundig Tijdschrift, 5de Deel, blz. 27 Batavia, 1853, door den Heer S. H. de Lange, in Indië, gebruikt werd, een kijker van Dollond, behoorende aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, die reeds in de laatste helft der voorgaande eeuw door den Predikant Mohr gebruikt is; die dikwijls jaren achtereen niet werd geopend of nagezien, en waarvan het objectief evenwel minder verveerd was, dan een zijner glazen van de andere kijkers.

zijne "India Directory," als hij zegt: "de lengte van de sterrewacht te Batavia is gelegen, volgens de sterrekundige waarnemingen van Johan Maurits Mohr, op $6^{\circ} 9'$ zuiderbreedte en $106^{\circ} 51\frac{3}{4}'$ oosterlengte van Greenwich" — terwijl hij er bijvoegt dat deze lengte voor zeer naauwkeurig wordt gehouden.

De beroemde Engelsche kapitein James Cook, die Batavia in het jaar 1770 bezocht, geeft een vleijend getuigenis van Mohr, als hij van hem zegt, dat hij een sierlijke sterreschouwplaats heeft gebouwd, welke zoo wel van werktuigen voorzien is als de meeste schouwplaatsen in Europa, en de lengte van Batavia, door de waarnemingen door den Heer Mohr op de plaats zelve gedaan, opgeeft te zijn $106^{\circ} 50'$ oosterlengte van den meridiaan Greenwich ¹.

Ook de Fransche Kapitein Bougainville gewaagt met lof van Mohr: "De Heer Mohr, eerste leeraar van Batavia, een man van onmetelijke rijkdommen, maar veel achtingswaardiger door zijne kundigheden en geneigdheid tot de wetenschappen, heeft aldaar (Batavia), in een tuin van een zijner lusthuizen, een sterreschouwplaats, die ieder koninklijk geslacht eer zoude aandoen, laten oprigten. Dit gesticht, dat nog naauwelijks voltooid is, heeft hem een onnoemelijk geld gekost. Doch het lofwaardigste is, dat hij er zelf waarnemingen doet. Hij heeft allerlei soorten van de beste werktuigen, tot de naauwkeurigste waarnemingen noodig, uit Europa doen komen en is in staat om er zich van te bedienen. Deze sterrekundige, die buiten kijf de rijkste der kinderen van Urania is, was verrukt den Heer Verron te zien. Hij begeerde dat dezelve de nachten in zijne schouwplaats zoude doorbrengen, doch ongelukkiglijk was er geen één nacht, die hunne oogmerken begunstigde. De Heer Mohr heeft den laatsten voorbijgang van Venus gedege-slagen en zijne waarnemingen aan de Haarlemsche Maatschappij gezonden: dezelve zullen strekken om naauwkeurig de lengte der ligging van Batavia te bepalen ²."

¹ Melvill, t. a. p.

² Reis rond de wereld enz. door den Heer Louis de Bougainville in de jaren 1766 tot 1769, vertaald door Pieter Leuter, te Dordrecht 1793, blz. 298. Ook aangehaald door J. C. van Doeveren, in zijn Nog iets over den Nederlandschen Sterrekundige Johan Maurits Mohr (Tijdschrift van *Neêrlandsch Indië*, 1845, 8 Afl. blz. 270). Hij heeft daarbij gevolgd de uitgave van Blussé en Zoon, 1772, bl. 333, terwijl de uitgave van 1793 bij de Lecino en Krap is geschied.

Melvill schrijft dat het schijnt dat Mohr de stichter is geweest van dezen sterretoren; en door den hierbij gevoegden brief wordt dit bevestigd, waarin hij zegt: “nu mijn nieuw observatorium tot stand gebragt en voltooid is, hoop ik in het ver-
“volg mijn bijzonder werk te maken van zoodanige waarnemin-
“gen, die van nut en dienst zijn kunnen tot deze en andere
“eindens in de sterrekunde enz., om de ware situatie van Java
“in zijne lengte en breedte met meer andere vereischten en
“bijzonderheden nader en naauwkeuriger te bepalen, als tot nog
“toe geschied is, en waarvan men zeggen mag, zoo vele kaar-
“ten, zoo veel verschillen in lengte en somtijds ook in breedte.”

Hij biedt daarin verder zijne geringe vermogens aan ten dienste van het algemeen, en in het bijzonder van zijne Heeren en Meesters, van wie hij een voorschrijven verzoekt aan de Hooge Regering te Batavia, om hem door hun voorbeeld en gezag aan te moedigen in zijne voornemens, enz.

Van den toestand van Batavia, bij het schrijven van den brief, hangt hij geen gunstig tafereel op; voor de bijzonderheden verwijzen wij den lezer daarheen.

Het is wel te bevreemden, dat men van een man gelijk Mohr was, zoo weinig in de papieren der voormalige Oost-Indische Compagnie vindt vermeld.

Mohr werd te Essingen geboren en op den 10^{den} December 1736 tot Predikant in Indië aangenomen.

In de resolutiën van de Kamer Amsterdam vond ik omtrent het laatste het volgende: ¹

“Door de gedeputeerden van 't Classis alhier voorgedragen
“zijnde den persoon van Johannes Mauritius Mohr, om als Pre-
“dikant ten dienste van de kerken van Indië aangenomen te
“worden, bij zoo verre deze Vergadering in zijne predikgaven
“genoegen mogten komen te nemen, is goedgevonden de Hee-
“ren van het pakhuijs te verzoeken en committeren, om den
“voornoemden Mohr te hooren prediken en van haar Ed. bo-
“vendien ter Vergadering rapport doen.”

In den loop der volgende maand werd ² op het gedaan
“rapport en getuijgenisse van de Heeren van het pakhuijs,
“hebbende ingevolge de resolutie van den 15^{den} November laatst-
“leden hooren prediken den proponent Johannes Mauritius Mohr,

¹ 15 November 1736.

² 10 December 1736.

“goedgevonden en verstaan, denzelven tot predikant naar Indiën
“aan te stellen op een tractement van negentig gulden ter maands.”

In de maand April van het volgende jaar 1737 vertrok Mohr met het schip *Oostrust* van de Kamer Amsterdam naar Indië, waar hij op den 8sten September van dat jaar aankwam.

Aanvankelijk deed hij te Batavia dienst bij de Hollandsche gemeente, maar al spoedig werd hij geroepen om bij de Portugesche gemeente zijne gaven te laten hooren, en daarbij als permanent Leeraar aangesteld; de volgende resolutie ¹ heeft hierop betrekking: “Ten aanvank dezer Vergadering werd op “het gedaan verzoek van den Predikant Johannes Maurits Mohr, “als permanent Leeraar in de Portugesche gemeente, goedge-
“vonden, onaan gezien de helft van zijn Eerwaarde tienjarig ver-
“band nog niet is geëxpireert, bij wijze van inschikkelijkheid
“om deszelfs verzwaarde dienst, door gebrek aan Leeraren in
“de Portugesche taal, na het voorbeeld van den Eerw. Wagardus
“ter sessie van den achtsten Julij jongstleden toe te leggen, de
“gagie als ordinair Leeraar tot honderd en dertig guldens ter
“maand van heden af.”

Mohr overleed te Batavia, op den 9^{den} October 1775 ², na aldaar bijna acht en dertig jaren werkzaam te zijn geweest.

De volgende brief strekte eensdeels ter bedanking aan den Bewindhebber Hope, voor de benoeming van zijn' aanbehuwd zoon, Mr. Johannes Gabriël van Gehren, tot Extra ordinar Lid in den Achtbaren Raad van Justitie van het kasteel te Batavia, hem door den Bewindhebber, bij zijn brief van den 22sten September 1767, kenbaar gemaakt.

Wij hebben dit gedeelte achterwege gelaten.

LEUPE.

*Uit een brief van den Predikant Johannes Maurits
Mohr aan den Bewindhebber Thomas Hope, te
Amsterdam.*

Wat nu wijders mij zelfs belangt, ik hoop mij onder Gods genadigen zegen in het kerkelijke zoo wel als in het burgerlijke steeds zoodanig te gedragen, dat ik het goede getuigenisse van mijne Heeren en Meesters in 't algemeen, en dat van

¹ 23 Aug. 1740, Resol. Gouvern.-Gener. en Raden van Indië.

² Hij werd den 28sten van die maand begraven.

Uw Hoog Edel Groot Agtbare in het bijzonder, waarmede ik bij desselfs veel gerespecteerde letteren ben vereerd geworden, meer en meer mag meriteeren en wegdragen.

Het zal mij eerder aan krachten en vermogens als aan lust en ijver ontbreken, om een nuttig meedelid van kerk en burgerstaat te zijn in deze gewesten, of te voldoen aan de bijzondere betrekking en verpligting, waarin ik mij (na mijne manier van denken) als een Evangeliedienaar bevinde, om niet alleen het ware heil en welzijn mijner toevertrouwde gemeentens en de belangen van den Christelijken Godsdienst, in de eerste plaats bovenal te behartigen; maar ook in de tweede plaats verdagt te zijn op de bevordering van den welstand mijns naasten in 't algemeen, met betrekking tot zijn natuurlijk en zedelijk bestaan, zoo veel in mijn vermogen is.

Ik heb mij zedert eenige jaren herwaards onder andere nuttige wetenschappen inzonderheid toegelegd op de natuur- en sterrekunde, mijne oude en meest begunstigde liefhebberij, met een voornemen om dezelve onder ons in eenig aanzien te brengen en te bevorderen, als meest bekwaam zijnde om de onkunde en 't bijgeloof in Goddelijke en menschelijke zaken, die onder ons in 't algemeen zeer groot zijn, tegen te gaan, en de harten der menschen te vervullen met redelijker en verhevener denkbeelden van Gods werken, die de Godheid waardig en geschikt zijn een redelijk schepsel verder op te leiden en vatbaarder te maken voor de godsdienst zelve.

Hoe groot en heilzaam de invloed dezer wetenschappen en inzonderheid der sterrekunde al verder zij op de zaken en belangen der menschen, zoo in het natuurlijke als burgerlijke leven, kan voor Uw H. Ed. Gr. Agtb. (schoon juist geen Astronomist zijnde) in deze verlichte eeuw niet onbekend zijn.

De voornaamste en voor het menschedom allernoodzakelijkste wetenschappen, de geographie, navigatie, chronologie en de historiën zelfs, zonder andere kunsten en handwerken te noemen, zijn uit haar of geboren en gesproten, of worden door haar verlicht en opgehelderd; zoodanig dat dezelve zonder hare hulp en bijstand genoegzaam geen de minste zekerheid hebben of een merkelijke graad van volkomenheid bereiken kunnen.

De land- en zeekaarten inzonderheid zijn door haar grootelijks verbeterd, en ondergaan zulks nog jaarlijks door nieuwe en herhaalde waarnemingen van die natuur, die men echter ontwaard, dat alhier op deze Hoofdplaatse van Neêrlands-Indiën,

ter bepaling van desselvs ware lengte, nog nooit vóór het jaar 1761 gedaan zijn, wanneer ik de bekende passage van Venus over de zonneschijf heb waargenomen.

Nu mijn nieuw observatorium tot stand gebragt en voltooid is, hoop ik in 't vervolg onder Gods zegen, wanneer mijne gezondheid, die sedert eenige maanden door aanhoudende slape-loosheid merkelijk gekrenkt was, zulks zal toelaten, mijn bijzonder werk te maken van zoodanige waarnemingen, die van nut en dienst zijn kunnen tot deeze en andere eindens in de sterrekunde, al was het ook dat dezelve op andere plaatsen van dit eiland aan zijnen oostelijken of westelijken uithoek, langs zijne stranden ten noorden of ten zuiden, dan wel landwaarts in, moesten gedaan worden om de ware situatie van Java in zijne lengte en breedte, met meer andere vereischtens en bijzonderheden, nader en naauwkeuriger te bepalen, als tot nog toe geschied is, en waarvan men zeggen mag, zoo veele kaarten, zoo veele verschillen in lengte en somtijds ook in breedte.

Ik offereere ten dien einde mijne geringe vermogens om dezelve te emploijeren ten dienste van het algemeen, en in specie van mijne Heeren en Meesters, zoodra zulks van mij mogte gerequisiteerd worden. Alleenlijk is mijn zeer eerbiedig verzoek aan UwHed Gr. Agtb., dat er bij occagie Compes wegen een lettertje van recommandatie na herwaards aan deze regering mag afgaan, om mij in deze functie, waarmede ik mij zelve ter liefde van de weetenschappen en van 't algemeen welzijn vrijwillig gechargeerd hebbe, door Haar voorbeeld en gezag behoorlijk aan te moedigen en te maintineren tegen den haat en de veragting van zulke lieden, die het zoo min aan malitie als vermogen ontbreekt, om de beste inzichten en onderneemingen van anderen, die niet van hunnen smaak en goedkeuring zijn, te dwarsboomen en hatelijk te maken.

Wij leven hier in een tijd, waarin de haat en nijd regeerd in den hoogsten graad, en men weet onder ons bijna van geen andere kunst of wetenschap als van die om geld te winnen en schielijk rijk te worden; waardoor zulke menschen dan ook natuurlijk in veelerlei verzoeking vallen, om ter bereiking van hunne baatzugtige en snoode inzichten de allersnoodste middelen zelfs in het werk te stellen, die te bedenken zijn.

De armoede en het verval van dit eertijds zoo florisante Batavia is zoo groot en algemeen, dat men voor de gevolgen wel mag bedugt zijn.

Edoch dit in parenthesi: vergeef mij Hoog Edel Groot Agtbare Heer, dat ik als een Theologant deeze politieke reflexie gemaakt hebbe; ik keere weder tot mijn gedane verzoek, om met eenige weinige regelen van voorschrijving aan de Hooge Regering dezer landen door Haar Edel Groot Agtbare uit Patria te mogen gemunificeerd worden, tot mijne gerustheid in het toekomende.

Indien het loffelijk voorbeeld van zijne Hoog Edelheid onzen Heer Gouverneur-Generaal van der Parra ¹, en van zijne roemwaardige gemalinne, die het aanzien en welzijn van den publiquen Godsdienst en van zijne dienaren boven anderen behertigen en voorstaan, van anderen altijd wierde nagevolgt, dan zoude men dies aangaande niet behoeven te klagen; edoch de beste voorbeelden werden doorgaans het allerminsten, de kwade het allermeeste gevolgd.

Gods kerk en Hare dienaren, wier getal zeer verzwakt is, hebben de hulp en de ondersteuning van UwHEdel Groot Agtb. en van andere Voedster Heeren thans meer van nooden als ooit voorheen, gelijk UwHEdel Agtb. uit onze afgegane kerkelijke missive en bijgevoegde kerkstaat aan Haar Eds Groot Agtb. onze Heeren en Meesters zal gelieven te beoogen.

Wij imploreeren in deze UwHoogEdel Groot Agtb. bijzondere protectie en gunstige dispositie nopens het eene en andere, gelijk ik zulks met alle de mijne zeer eerbiedig ben doende ten onzen behoefte, blijvende onder toewensching van Gods beste zegeningen en alle wenschelijk heil over UwHoogEdel Groot Agtb. persoon, aanzienlijke familie en gewigtig bestier van zaken, ten beste van land en kerk, met schuldig respect en veneratie, HoogEdele Groot Agtbare Heer, UWH.Ed. Groot Agtbare onderdanigste en zeer gehoorzame Dienaar

(*Eigenh. get*) J. M. MOHR.

Batavia, den 2^{den} November 1768.

Tot nadere toelichting wordt hierbij gevoegd, dat Mohr was Lid der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, sedert den 24sten Mei 1763.

¹ Overleden den 28sten December 1775, dus slechts twee maanden na het overlijden van den Predikant Mohr.

Hij plaatste in hare werken

“Waarneming over den schijnbaren loop van Venus over den “Zonneschijf in zijn begin, midden en einde, op den 6^{den} Junij “1761.”

Deze waarneming geschiedde op zijn buitenplaats *Kliphof*, omtrent een uur gaans oostwaart buiten de stad Batavia, niet ver van het strand, in tegenwoordigheid van den Kapitein Luitenant en Baas der Kaartenmakers Gerrit de Haan en den Schipper, in dienst der Oost-Indische Comp^e Pieter Jan Soele.

Verhandel. uitgegeven door de Holl. Maatschappij van Wetenschappen, VII^{de} Deel, 1ste Stuk, 1763, blz. 380—390.

“Waarneming van Venus bij haren uitgang van de Zonneschijf, gedaan den 4^{den} Junij 1769, te Batavia, op het Observatorium, leggende op 6 graden 12 minuten zuider breedte.”

Als voren, XII deel, bl. 123—130.

“Waarneming van Mercurius bij zijne uitgang van de Zonneschijf, gedaan den 10^{den} November 1769, te Batavia, op het Observatorium.

Als voren, XII deel, blz. 131—134.

“Berigt nopens het springen en instorten van den brandenden Zwavelberg, met het droevige gevolg van dien op het Eiland Java, in de maand Augustus 1772, voorgevallen, met bijgevoegde aanmerkingen nopens dit verschijnsel, aan de Hollandische Maatschappij gezonden door haar medelid, J. M. M.”

Als voren, XIV deel, blz. 82—96, 1773.

Dit had plaats met den berg Papandajang op den 11^{den} Augustus. Zie ook de verhandelingen van het Bataviasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, II deel, blz. 58, 1784, waar over het berigt door Mohr ingezonden gesproken wordt,

